

GAZZÂLÎ FELSEFESİ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER:
PSİKOLOJİ, SALT AKIL VE METAFİZİK

Sadık Türker*

SOME REMARKS ON AL-GHAZÂLÎ'S PHILOSOPHY:
PSYCHOLOGY, PURE INTELLECT, AND METAPHYSICS

ABSTRACT

There has been developed a rich literature on Al-Ghazâlî in the contemporary era. Yet, instead of a general convention, there emerged two different portrayals of al-Ghazâlî from this literature those have been ongoing traditionally. Both of the two portrayals have obviously ideologic significations. However, the present literature allows a more successful reading of al-Ghazâlî. In this paper, having based on *Tahâfut al-falâsifa* that is usually regarded as a polemic work which does not reflect al-Ghazâlî's system, some dimensions of his system concerning with psychology and pure intellect will be examined, and it will be attempted at determination of the outlines of al-Ghazâlî's metaphysics.

Key Words: Complete, Incomplete, Possibility, Space, Time, Causality, Probability.

ÖZET

Çağdaş dönemde Gazzâlî hakkında zengin bir literatür oluşmuştur. Ancak, bu literatürden genel bir uzlaşım yerine, geleneksel olarak süregiden iki fark-

* Doç.Dr., Felsefe Bölümü, Kırklareli Üniversitesi.

lı Gazzâlî tablosu ortaya çıkmıştır. Her iki tablonun apaçık ideolojik manaları bulunmaktadır. Halbuki mevcut literatür, daha başarılı bir Gazzâlî okumasına izin vermektedir. Bu çalışmada, çoğunlukla Gazzâlî'nin sistemini yansıtmayan polemik bir çalışma olarak görülen *Tehâfutu l-felâsife* adlı eser temel alınarak, filozofun sisteminin psikoloji ve salt akılla ilgili bazı boyutları incelenecek ve Gazzâlî metafiziğinin anahatlarının belirlenmesi teşebbüsünde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tamamlanmış, Tamamlanmamış, İmkan, Uzay, Zaman, Nedensellik, İhtimaliyet.

...

1. Gazzâlî Sorununa Yaklaşımlar

Gazzâlî, hem İslam hem de Batı dünyasında, özellikle felsefe eleştirileriyle derin iz bırakmış bir düşünürdür. Bu eleştirilerin, erken çağdaş dönemde ve sonrasında Batıda yarattığı yankılar, Gazzâlî'yi, İslam felsefesini temsil eden Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozoflardan daha önemli hale getirmiştir.¹ Ancak Gazzâlî sorununa yönelik çağdaş yaklaşımların pek çoğunun, özellikle de yaygın kanaat haline gelmiş olanların özgün ve açıklayıcı nitelikte olduğunu söyleyebilmek güçtür. Gazzâlî'nin yanlışlık ve tutarsızlıklarını gösterme çabası içerisindeki eleştirilerin çoğu, Gazzâlî eleştirisini kaleme alan İbn Rüşd'ün tezlerinin, büyük ölçüde biçimi ve üslup rengi değiştirilmeksizin yeniden düzenlenmesinden ibarettir.² Ayrıca çağdaşlarımızın Gazzâlî'yi Eş'arî kelamıyla paralel bir şekilde okuma geleneği de, İbn Rüşd'ün eleştiri taktiğini izlemektedir. Bu eleştiri taktiğinin, kendisine özgü polemik şartlardan soyutlanarak, bir araştırma yaklaşımı olarak kullanılmasının birçok bakımdan yanıltıcı olduğu bugün açığa çıkmıştır. Gazzâlî her şeyden çok eleştirel yönüyle öne çıkan bir filozoftur; bu yüzden onun görüşlerini, geleneksel kelimeler veya geleneksel felsefe kalıbının içine sıkıştırarak anlamaya çalışmak büyük bir hatadır. Bununla birlikte Gazzâlî'nin felsefe eleştirileri içerisine yerleştirdiği, filozoflarla ilgili hukuki yargılarla, İslam'ın epistemolojik ve siyasi çerçevesini belirlemeye çalıştığı, Helen metafiziği ile İslam içerisinde onu savunanları bu çerçevenin dışında tutmak istediği ana planı gözden uzak tutulmamalıdır.³

Çağdaş kaynaklarda Gazzâlî'nin *el-Munkız*, *Makâsıd* ve *Tehâfut* gibi eserleri, çoğunlukla din-felsefe çatışmasının en güçlü örneği olarak kabul edilmiş; buradan hareket eden Renan gibi düşünürler, Gazzâlî'yi din adına akli ve felsefeyi katletmek-

¹ Reynolds (2002).

² Orneğin Renan'ın ve ardından pek çok 20inci yüzyıl düşünürünün tekrarlayacağı gibi 'Bütün bunlar, aklın ve felsefenin ortadan kaldırılmasıdır.' bkz. İbn Rüşd (1993, s. 72).

³ Gazzâlî (1409/1988b, s. 155-157).